

Filmoteka Szkolna

Temat lekcji: „Oczy uroczone” Piotra Szulkina - romantyczna ballada imitująca średniowieczną klechdę ludową

Opracowanie: Beata Gielec

Etap edukacyjny: szkoła podstawowa klasa 7-8, szkoła ponadpodstawowa

Przedmiot: język polski

Czas: 2 godziny lekcyjne

Cele:

Podczas zajęć uczeń:

- poznaje lub utrwała terminy literackie takie jak klechda, ballada, powieść gotycka, Czarny Romantyzm
- pracuje z tekstami źródłowymi
- analizuje i interpretuje fragmenty filmów
- wskazuje nawiązania do epoki Średniowiecza i Romantyzmu w kulturze współczesnej
- dokonuje analizy porównawczej dzieł literackich, plastycznych i filmowych
- rozwiązuje problemy w twórczy sposób
- pracuje w grupie
- poznaje problem socjokulturowy „złego oka” od czasów starożytnych
- rozpoznaje aluzje plastyczne i muzyczne
- potrafi znaleźć w Internecie odpowiednie informacje

Metody pracy:

- praca z filmem (ze scenami do analizy)
- praca z tekstem literackim
- praca ze słownikami i tekstami pomocniczymi
- burza mózgów
- pogadanka - heureza
- praca w grupie
- dyskusja

Środki dydaktyczne:

1. **Karta pracy ucznia nr 1:** fragmenty hasła przedmiotowego „oko” z „Słownika symboli” oraz „Słownika mitów i tradycji kultury” Władysława Opalińskiego (zał. nr 1)
2. **Karta pracy ucznia nr 2** „Symbolika oka w Starożytnej Mezopotamii. Wstęp” Justyny Koźmińskiej (zał. nr 2)
3. **Karta pracy ucznia nr 3** „Symbolika oka w Starożytnej Mezopotamii. Oko, oko! Ono jest wrogiem – rola złego oka w wierzeniach dawnych i współczesnych” Justyny Koźmińskiej (zał. nr 3)
4. **Karta pracy ucznia nr 4** Szkockie wierzenia według książki „Stacja kontroli chaosu” Dominiki Materskiej (zał. Nr 4)
5. **Karta pracy ucznia nr 5** – tekst ballady „Król Olch” Johann Wolfgang Goethe
6. Materiały dla nauczyciela – kserokopie haseł ze słowników:
 - „Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN”
 - „Słownik symboli” Władysława Kopalińskiego
 - wydruki ze stron internetowych
 - <http://portalwiedzy.onet.pl/57730,,,,klechda,haslo.html>
 - <http://portalwiedzy.onet.pl/116761,,,,ballada,haslo.html>

7. Prezentacja multimedialna „Wizerunek wampira w filmach: „Nosferatu – symfonia grozy” i „Nosferatu wampir” oraz reprodukcje obrazów Pietera Bruegla Starszego „Sianokosy”, 1565 w całości i ewentualnie detal (album lub projekcja bezpośrednia z Internetu), „Przysłowia”, „Zabawy dzieci” lub „Niedziela na wsi” dostępna pod adresem:

[http://filmotekaszkolna.pl/files/Materiay_metodyczne/ZALACZNIK_5 -
_WIZERUNEK_WAMPIRA.pdf](http://filmotekaszkolna.pl/files/Materiay_metodyczne/ZALACZNIK_5_-_WIZERUNEK_WAMPIRA.pdf)

8. Materiał dla nauczyciela: artykuł „W ZWIERCADLE MEDIUM AEVUM” Hanna Samsonowska „Kino” 1977, nr 12 (z zakładki: przeczytaj więcej przy temacie 5 Filmoteki Szkolnej)
9. Zdjęcie oka – współczesnego talizmanu chroniącego przed złym spojrzeniem (zał. nr 6)

Pomoce dydaktyczne:

- ekran
- laptop
- rzutnik multimedialny
- łącze internetowe

Przed zajęciami:

Projekcja filmu z Lekcji nr 5 („Oczy uroczone” Piotra Szulkina) wraz z komentarzem filmoznawczym prof. dra hab. Tadeusza Lubelskiego

Przebieg zajęć:

1. Etap wstępny:

- Przypomnienie pojęć „klechda” i „ballada”. Metoda: burza mózgów.
- Wskazanie różnic i podobieństw. Uczniowie są świeżo po omawianiu „Ballad i romansów” Adama Mickiewicza
- Nauczyciel wyświetla na ekranie odpowiednie strony internetowe z potrzebnymi hasłami.

Klechda, podanie ludowe oparte na tradycjach kulturalnych w danym regionie czy okolicy, sięgające do rzeczywistej i legendarno-baśniowej przeszłości, zwyczajów, osobliwych zdarzeń itp. Nazwę wprowadził 1837 K. W. Wóycicki. <http://portalwiedzy.onet.pl/57730,...,klechda,haslo.html>

Ballada

Językoznawstwo

ballada (fr. *ballade*) 1. *lit.* epicko-liryczny utwór opisujący motywy niezwykle, fantastyczne, często ludowe; popularny gł. w romantyzmie.^[1]

- Czy w filmie „Oczy uroczone” Szulkina dostrzegacie elementy klechdy i ballady? Metoda: burza mózgów.
 - Co to jest urok? Czym różni się wyraz „urocze” od słowa „uroczne”?
 - Nauczyciel podaje uczniom „Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN”. Praca z tekstem.
 - Wybrany uczeń wyszukuje z „Nowego słownika poprawnej polszczyzny PWN” definicję słowa „urok” i odczytuje jedno jego znaczenie, inny wskazany uczeń kolejne znaczenie.
 - Nauczyciel zapisuje w tym czasie temat na tablicy.
1. „Powab, czar”: niepowtarzalny, zniewalający, subtelny, nieprzeparty, nieodparty urok. Urok osobisty. Być pełnym uroku. Ulec czyjemu urowi. Coś ma swój urok. Coś dodaje komuś uroku. Być pod urokiem pięknej kobiety. Być pod urokiem włoskiej architektury. Urok czegoś. Urok prostoty. Uroki życia, młodości. Urok paryskiej piosenki.
2. „Siła magiczna, mogąca oddziaływać na kogoś lub na coś”. Rzucić na kogoś albo nacoś urok albo uroki. Zadać, zadawać urok albo uroki. Odpędzać, odżegnywać, zdejmować urok albo uroki.

- Nauczyciel zadaje pytanie: Czy wiecie, jakie jest pochodzenie słowa „urok”?
- Wyświetla na ekranie poniższe informacje z Internetu.

Wyraz *urok* jest także pochodzenia **prastłowińskiego**, występuje w wielu językach słowiańskich. **Został utworzony od czasownika *urzec*, tzn. 'umówić, uzgodnić', a także mówieniem odpowiedniej formuły *zaszkodzić komu*'. Urok to 'zła siła, którą sięsprowadza przez wymawianie odpowiednich zaklęć'. W rozwoju historycznym tego wyrazu pojawił się nowy odcień znaczeniowy 'wdzięk, powab, czar'. Czary i uroki mają szeroki zakres znaczeniowy i różne odcienie ekspresywne.^[2]**

Karty pracy ucznia nr 1. (zał. nr 1.) z fragmentami hasła przedmiotowego „oko” ze „Słownika symboli” oraz „Słownika mitów i tradycji kultury” Władysława Kopalińskiego. Na przeczytanie tekstu uczniowie mają 5 minut. Po przeczytaniu haseł, nauczyciel odtwarza scenę filmową.

Odtworzenie fragmentu filmu (scena 1 do analizy) – pan w karocy ciągniętej przez sługi

Po odtworzeniu sceny do analizy, nauczyciel zadaje uczniom pytania:

- Podajcie proszę, jakie zabezpieczenia przed wzrokiem Pana widzieliście w oglądanym fragmencie?
Zabite okiennice karocy, czarne chusty zarzucone na głowy sług, chroniące przed wzrokiem Pana, kadzidło.
- Kadzidło występuje w filmie dwukrotnie. Czy wiecie, czym jest i jaką rolę ma odgrywać?

Kadzidło – mieszanina różnych drzew, często z domieszką ziół aromatycznych, używana do kadzenia (inscenizacji, turyfikacji) przez sypanie jej na rozpalone węgle kadzielnicy (trybularza), w obrzędach wielu religii starożytnych, również w judaizmie, a stąd w Kościele katolickim, prawosławnym i anglikańskim (dym ofiarny kadzidła symbolizować ma pobożność, cnoty, moralność). „Słownik symboli” Władysława Kopalińskiego.

W filmie kadzidło ma moc stwarzania sfery sacrum, uświęcania, znoszenia złego uroku.

- Wykorzystując zapamiętane fragmenty filmu, odpowiedzcie na pytanie, na czym polega paranormalna zdolność Pana w „Oczach urocznych” Piotra Szulkina.
- Czy ten magiczny czar działa niezależnie od woli posiadacza „złego spojrzenia”?
- Czy wiecie, że we wszystkich kulturach występowało zjawisko Złego Oka?
- Nauczyciel dzieli klasę na trzy grupy. Każda z grup otrzymuje inne karty pracy (I – karty pracy nr 2, II – nr 3, III – nr 4) Metoda – praca w grupach

Karta pracy „Symbolika oka w Starożytnej Mezopotamii. Wstęp” Justyny Koźmińskiej (zał. Nr 2)

Karta pracy „Symbolika oka w Starożytnej Mezopotamii. Oko, oko! Ono jest wrogiem - rola złego oka w wierzeniach dawnych i współczesnych” Justyny Koźmińskiej (zał. nr 3)

Karta pracy Szkoockie wierzenia według książki „Stacja kontroli chaosu” Dominiki Majerskiej (zał. nr 4)

- Liderzy grup krótko przedstawiają całej klasie najważniejsze informacje.
- Nauczyciel stawia dalsze pytania.
- Czy wiecie, jaką moc spojrzenia przypisywano odmieńcom i czarownicom? Czego doszukiwano się w ich oczach? Za co skazywano ich na tortury?
- Czy wiecie, jakie były metody odczyniania uroków? Które z nich można znaleźć w filmie?

Okadzanie, ciemność, stukanie w nieheblowane drewno – sługa rąbie drewno podczas sceny porodu Pani.

Kadzidła w dużej ilości (całun dymu) – w scenie przejazdu karocą Pana i niesienia lektyki przez zakonników.

Filmoteka Szkolna

Świeca gromnicza, świeca w środku, kadzidła wokoło (scena ślubu, kilka świec, mrok panujący dookoła)

Pomieszczenie ma być zamknięte / bez ruchu powietrza (w zamku Pana wszystkie okna są zabite okiennicami)

Dym pozwoli zobaczyć to, co optycznie niewidoczne.

Fizyczne pozbycie się urocznych oczu.

- Oczy wylupione. Wylupywanie sobie oczu w charakterze pokuty (Ew. wg Mat. 18,9: „A jeśli cię oko twoje gorszy, wylup je” „Słownik symboli” Władysława Opalińskiego)
- Czy ofiara z własnych oczu opłaciła się Panu?
- Jak interpretujecie ostatnią scenę filmu? Czemu kamera zatrzymuje się na dziecku i przybliża jego twarz? Co to może oznaczać? Czy dziecko odziedziczyło fatalny urok?
- Czy znacie pojęcie Czarnego Romantyzmu?

Nauczyciel wyjaśnia pojęcie.

Czarny romantyzm przedstawia jednostkę jako istotę podatną na grzech i samo-destrukcję, mniemającą z natury rzeczy dostępu do boskości i mądrości. G.R. Thompson opisywał tę niezgodność, oświadczając, że myśl transcendentalna wiąże się ze światem, w którym boskość jest jego nieodzowną częścią. Czarny romantyzm natomiast zaadoptował obraz antropomorficznego zła w postaci szatana, duchów, wampirów i upiórów. W obu kierunkach uwidoczniła się wiara w głęboką moc duchową natury, ale czarny romantyzm odbiera ją jako bardziej złowrogą, niż transcendentalizm, który widzi w niej bardziej boskiego i uniwersalnego mediatora. Dla przedstawicieli czarnego romantyzmu świat natury jest ciemny i tajemniczy, a gdy ujawnia on człowiekowi prawdę, jawi się jako zły i piekielny. Wreszcie, podczas gdy transcendentalizm wspiera społeczne zmiany, czarny romantyzm ukazuje często indywidualizm, które zawodzi w swoich staraniach i dążeniach do zmian na lepsze.

Podobieństwa bohaterów „Oczu urocznych” do postaci znanych już w kulturze literackiej i filmowej.

- Czy potraficie wskazać na podobieństwa bohaterów „Oczu urocznych” do innych postaci literackich lub filmowych?

Ojciec Pani, przytulając ją do siebie na pędzących saniach, przypomina innego ojca jadącego na koniu z mającym synkiem w „Królu Olch” – utworze Johanna Wolfganga Goethego.

Karta pracy dla ucznia nr 5 – (zał. nr 5) tekst ballady, ewentualnie pieśń Franciszka Schuberta op. 1 D. 328, z roku 1815. Popularna jest też wersja Carla Loewego. W preromantycznej balladzie umiera syn wzywany przez groźnego Króla Olch, w filmie Szulkina – ojciec pod spojrzeniem demonicznego Pana. Pozostawia on w zamku córkę, która jest stale narażona na niebezpieczeństwo. Sytuacja ta przypomina powieść grozy – powieść gotycką.

Powieść gotycka

Powieść gotycka – (gothic to określenie zjawisk nadprzyrodzonych, tajemniczych, pełnych grozy) na jej schemat składają się: tajemnicze wydarzenia, dziwność miejsca (stare zamczysko, zrujnowana budowla, mroczny klasztor, podziemny labirynt), zjawiska nadprzyrodzone. Niesamowity klimat potęgują także bohaterowie (czarne charaktery, ludzie naznaczeni piętnem zbrodni, prześladowcy, ich ofiary, służba – świadkowie dziwów i wielkich namiętności, upiory, czarnoksiężnicy, wiedźmy) oraz koszmarnie rekwizyty. U podstaw powieści gotyckiej tkwiły znane z romansów rycerskich wątki miłosne splecione z historiami o wampirach i upiorach. Historycy literatury rozróżniają trzy odmiany powieści gotyckiej: historyczną, sentymentalną i powieść grozy. Twórcami tego gatunku byli m.in. H. Walpole (Zamczysko w Otranto), A. Radcliffe (Tajemnice Udolpho), G. Lewis (Mnich), Emily Brontë (Wichrowe Wzgórza), a w Polsce natomiast Z. Krasiński (Grób rodziny Reichstälów), A. Mostowska (Zamek Koniecpolskich). Ślady gotycyzmu obecne są również w balladach A. Mickiewicza. Bardzo szybka jazda sań, dynamika pędzącego konia, oniryczność wydarzeń kojarzy się nam z pędem

Filmoteka Szkolna

konia i tajemniczą zjawiskowością ballady Goethego. Sposób pokazywania Pana przypomina postać wampira. Jeśli uczniowie tego nie dostrzegli, można uruchomić sekwencje z Filmu „Nosferatu- wampir” Wenera Herzoga lub też wykorzystać gotową prezentację autorstwa pani Joanny Zabłockiej – Skorek.

- Nauczyciel uruchamia prezentację multimedialną „Wizerunek wampira w filmach: „Nosferatu - symfonia grozy” i „Nosferatu wampir” (zakładka: materiały metodyczne do Lekcji nr 5 Filmoteki Szkolnej) – slajdy od 2 do 5.
- Z którymi scenami filmu „Oczy uroczone” kojarzą Ci się przedstawione na prezentacji fotosy? (po odpowiedzi uczniów nauczyciel prezentuje kolejne slajdy, na których przedstawione są kadry z filmu „Oczy uroczone”).
- Jakie podobieństwa do wizerunków wampira, dostrzegacie w postaci Pana w „Oczach uroczych”?

Wygląd zewnętrzny, upiorna bladość twarzy, szczupła sylwetka, w czarnym stroju podobnym do sutanny lub peleryny, postać filmowana często od dołu, w nienaturalnym, zimnym świetle, co nadaje sylwetce monumentalny i demoniczny zarazem charakter.

- Jedną z cech charakterystycznych dla wampira jest jego bezgraniczna samotność i tęsknota za miłością? Jak ten motyw realizuje w swym filmie Piotr Szulkin?
- Czy moglibyście podać inne tytuły filmów, w których w taki sposób została przedstawiona miłość?
- Czy znacie dzieła romantyczne, w których występuje postać upiora lub wampira?
- Dlaczego romantycy odwoływali się do, zapożyczonego z powieści gotyckiej, wizerunku wampira?

Postacie wampiryczne stanowią uosobienie zła.

- W jaki sposób można zinterpretować poniższy cytat z „Dziadów” cz. III Adama Mickiewicza?

Potem pójdziem, krew wroga wypijem,

Ciało jego rozrąbiem toporem:

Ręce, nogi gwoździami przybijem,

By nie powstał i nie był upiorem.

- Jakie cechy gotyckie dostrzegasz w filmie „Oczy uroczone” i na przedstawionych w prezentacji fotosach?
- Jakie teksty kultury współczesnej nawiązują do „mitu wampirycznego”?

Podajcie przykłady filmów i teledysków.

Koncepcja plastyczna i muzyczna filmu „Oczy uroczone”

- Nauczyciel odtwarza początek filmu z obrazem wioski.
- Uczniowie mają za zadanie porównać kadry filmowe z dziełami Pietera Bruegla Starszego.
- Nauczyciel uruchamia Internet, wyświetla stronę z reprodukcjami dzieła Pietera Bruegla Starszego „Sianokosy”, 1565 w całości i ewentualnie detal (lub pokazuje je w albumie), „Przysłowia”, „Zabawy dzieci” lub „Niedziela na wsi”.
- Pytania do dyskusji (analiza komparatystyczna):
- Jakie podobieństwa dostrzegacie, pomiędzy malarstwem Pietera Bruegla Starszego, przedstawiciela renesansu niderlandzkiego, a filmem *Oczy uroczone* Piotra Szulkina?
- Jeśli oczekiwane odpowiedzi, nie będą satysfakcjonujące, nauczyciel może zacytować fragment artykułu „W zwierciadle Medium Aevum” Hanny Samsonowskiej „Kino” 1977, nr 12:

Szerokokątny obiektyw statycznej kamery w długo wytrzymywanych ujęciach rejestruje obrazy płaskie, bez perspektywy, gęsto zakomponowane: ludzie wtopieni w tło, w opłotki swoich zagród, w płachetki pól. Tę stylistykę podkreśla koncepcja minimalnego ruchu

Filmoteka Szkolna

w kadrze. Statyka postaci, wykonujących ruchy umowne, niezmienną kompozycję obrazów. Autentyzm przekazów słownych, wierność estetyce tamtej sztuki składają się na wysokie walory estetyczne utworów Szulkina.

- Dlaczego, Waszym zdaniem, Piotr Szulkin zdecydował się nawiązać w swym filmie do obrazów Bruegla?

Poprzez swą koncepcję plastyczną chciał stworzyć wrażenie autentyczności wydarzeń.

Uzyskana za pośrednictwem filtrów zmiana tonacji barwnej (zdjęcia w sepii) i spowolnienie ruchu sugerują, że obraz widziany jest z punktu widzenia nieobecnego obserwatora. Zniekształcenie koloru jest wynikiem postrzegania rzeczywistości przez jakiś obiekt, który zakrywa oczy patrzącego.

„Oczy uroczone” - Natasza Korczarowska

Wrażenie spotkania z autentycznym widowiskiem średniowiecznym potęguje koncepcja plastyczna obydwu utworów, oparta na grafice i malarstwie tej epoki.”

Hanna Samsonowska (jak wyżej)

- Nauczyciel odtwarza fragment filmu – sceny do analizy – podanej na stronie internetowej Filmoteki Szkolnej – pochodzących z zakonników.

- Nauczyciel zadaje uczniom pytanie:

- Czy ta scena posiada funkcję narracyjną?

Część uczniów odpowiada, że nie. Część, że jest to pochodzący z zakonników, którzy udają się do zamku, by pochować zmarłego ojca przyszłej żony Pana.

- Jak zasada rządzi wizualnością tej sceny?

Zasada kontrastu trzech kolorów: czerń szat zakonników i lektyki (najwyższego z nich w hierarchii) kontrastuje z bielą skał i czerwienią oparów dymu kadzideł.

- Czy tę zasadę można by rozciągnąć na cały utwór?

Tak, na płaszczyźnie poetyki filmu byłby to kontrast ruchu i spoczynku (np. martwota pogrążonego w nocnym uśpieniu zamku i gwałtowny pęd spłoszonego konia), światła i mroku, dźwięku i ciszy.

- Jak została opracowana warstwa muzyczna utworu?

„Funkcję komentarza spełniają chóralne śpiewy lub monotonne melorecytacje. Rytm i składnia strof w utworach muzycznych stylizowane są na modłę ludową, upodabniając cały utwór do typowych dla kultury plebejskiej przyśpiewek”.

Natasza Korczarowska

Trzy filmy Szulkina - krótkometrażowe „Narodziny” i „Dziewce z ciortem” oraz fabularne „Oczy uroczone” - ilustrują oryginalne w naszym filmie zainteresowania młodego twórcy. Pieśni obrzędowe i obyczajowe, wątki ballad sięgające czasów pogańskich zaczerpnął Szulkin z bogatego zbioru „Lud” Oskara Kolberga i z zapisków współczesnego Kolbergowi K. W. Wójcickiego. (...) Wątek opowieści o możliwym panu, którego spojrzenie miało moc zabijania stworzeń i ludzi, odnaleziony w starych przekazach, posłużył Szulkinowi do skomponowania ballady imitującej ludową klechdę. Tej mrocznej opowieści o uroczych właściwościach ludzkiej natury, o zaklęciach i obrzędach „odczyniających” zło nadał Szulkin bogaty w symbolikę, oniryczny kształt wizualny. Kamera, światło, kolor służą w tym filmie odrealnieniu postaci i przedmiotów, wyostrowane, zdeformowane efekty dźwiękowe tworzą nastrój niesamowitości i grozy.

Hanna Samsonowska

Filmoteka Szkolna

Podsumowanie:

- Nauczyciel prezentuje uczniom komentarz subiektywny lekcji nr 5 Filmoteki Szkolnej, po czym prosi uczniów o ich odczucia i przemyślenia związane z prezentowanym materiałem.
- Nauczyciel dziękuje uczniom za aktywność i współtworzenie lekcji.
- Nauczyciel pokazuje (na ekranie i realnie trzymając w ręce) współczesny talizman chroniący przed złym urokiem w Turcji. Pyta uczniów: czy znajdują podobieństwo do filmu „Oczy uroczone” i czy mogliby na zadanie domowe wyszukać inne współczesne talizmany (praca długoterminowa).
- Zadanie domowe na następną lekcję:
Postaraj się znaleźć inne tytuły polskich filmów z gatunku kina kreatywnego.

Załączniki:

Załącznik nr 1. Fragmenty hasła przedmiotowego - „oko”

„(...) Złe oko (wł. *malocchio*), wg wierzeń ludowych złe spojrzenie przynoszące nieszczęście, rzucające urok. Według muzułmanów działa przez zawiść i jest przyczyną połowy zgonów rodzaju ludzkiego; złe oko opróżnia domu i zapełnia groby. Do dziś żywy przesąd, zwłaszcza we Włoszech, w Grecji. Szczególnie niebezpieczne są oczy starych kobiet (dawniej czarownic), wędrownych kuglarzy, nianiek i nowożeńców, a najbardziej narażone są położnice, niemowlęta, nowo zaślubieni, mleko, zboże, psy, konie i bydło domowe. Obroną przed złym okiem może być: zasłona, czarczaf, wykadzanie, podkowa (przedmiot o wielkich zaletach magicznych, łączący symbole konia, rogu, ręki i półksiężycy), desenie geometryczne, rozgrzane do czerwoności żelazo, róg, półksiężyc, ręka Fatmy, sól, ałun, przedmioty błyszczące. Złym okiem można też nazwać oczy gorgony Meduzy, oczy bazyliuszka; oko judasza (w drzwiach); żmii i gekona, rzucające urok, ściągające nieszczęścia (...).^[3]

„(...) Złe oko, łac. *oculus malus*, z Wulgaty, Ew. wg Marka, 7, 21-22; „Z serca ludzkiego wychodzą złe myśli, złe oko”. Wg wierzeń lud. złe oko, wł. *malocchio*, złe spojrzenie, przynosi nieszczęście, rzuca zły urok, wł. *iettatura* (...).^[4]

„(...) W wielu kręgach kulturowych funkcjonuje wiara w możliwość zabijania lub szkodenia wzrokiem (nazywana z wł. *Malocchio*), która również znalazła swe odbicie w mitologiach, np. w Grecji występuje potworna Meduza, której spojrzenie zamienia nieszczęśliwych w kamień, zaś w zbiorze mitów irlandzkich opowieść o złym królu olbrzymów Balorze, którego o. było niezawodną bronią niszczącą wrogów; w Polsce analogiczną postacią jest potwór bazyliuszka. Włoskie lud. praktyki magiczne wypracowały setki sposobów przeciwdziałania takiemu „złemu spojrzeniu”, przy czym najskuteczniejszym sposobem ma być specyficzne zaciśnięcie dłoni, zw. *Fica* („figa”); gest ten jest także rozumiany seksualnie (...).^[5]

Załącznik nr 2

Justyna Koźmińska

Symbolika oka w starożytnej Mezopotamii

Wstęp

Oczy mają niezwykle właściwości ze względu na swoje funkcje. Patrząc najpełniej odbieramy to, co nas otacza. Dzięki oczom możliwa jest kontrola istniejącego stanu świata, jego poznanie i nawiązanie z nim bezpośredniego kontaktu. Oczy są nie tylko zwierciadłem duszy, jak pisali poeci doby romantyzmu, ale też drogą prowadzącą do wnętrza ciała i w zaświaty. W wielu cywilizacjach i kulturach, zarówno starożytnych, jak i nam współczesnych, podkreśla się znaczenie najważniejszego ze zmysłów człowieka, nie tylko na płaszczyźnie czysto fizycznej, ale też magicznej. Oczy pełnią funkcję medium, przez które do świata przenikają bogowie, demony, czarownice i wszelkie moce nieprzychylne, wręcz niebezpieczne [Kowalski 1998].

Fenomen polegający na kojarzeniu z oczami nadprzyrodzonych mocy występował (i występuje) w wielu kulturach odległych od siebie w czasie i przestrzeni. Objawia się on pod postacią przeróżnych zwyczajów. Na przykład ludy syberyjskie, u których ważną rolę odgrywał kult niedźwiedzia, po zabiciu zwierzęcia wyjmowały z jego głowy oczy i zawinięte w korę brzożową uroczyście chowały w dziuplach drzew. Polinezyjczycy z kolei zjadali oczy wroga w przekonaniu, że zdobędą w ten sposób energię zwaną mana [Kowalski 1998:383].

Szczególnie rozpowszechniona jest obawa przed „urocznymi” oczami, mogącymi zniszczyć człowieka, zwierzę, zasiewy (por. ros. *sglazit.*, „zglądzić”, co wywodzi się od *glaz*, „oko”). Urok można rzucić na każdą, nawet najdrobniejszą rzecz: chleb, mleko, studnię; sparaliżować każdą czynność, a także zadać rany i wywołać wrzody. Dlatego pamiętając o stale grożącym niebezpieczeństwie należy być dobrze zabezpieczonym. Różne kultury znają na to wiele magicznych sposobów. Najprostszą techniką apotropaiczną jest unikanie zetknięcia z kimś, kto ma złe spojrzenie, posiadanie pewnych przedmiotów, amuletów, wykonywanie określonych gestów, czy

wypowiadanie magicznych formułek. W świecie islamu, do którego w dalszej części mojej pracy będę się jeszcze odwoływać, przed złym okiem chronią tkaniny lub ściany malowane ...tak, aby na czarnym tle powstawały "białe oczka". Często stosuje się także zasadę "oko przeciw oku", dającą ochronę temu, kto posiada jakiś przedmiot z wizerunkiem oka. **Urocze** mogą być **oczy**, które w jakiś sposób odbiegają od standardu, na przykład zbyt przenikliwe, o odmiennym kształcie, dziwnie zabarwione lub o kolorach mieszanych. Dla wszystkich ludów o innej niż biała skóra oczy niebieskie lub zielone są znamiem obcości, gdyż występują rzadko. W Europie zaś szczególnie obawiano się oczu czarnych. Przytaczam tutaj krótką charakterystykę dotyczącą sposobu postrzegania oka i jego działania w szerszym kontekście kulturowym, gdyż bez względu na zasięg czasowy i przestrzenny ma ono wiele cech wspólnych. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że wierzenia, przesady i obyczaje związane z postrzeganiem oczu są obecne w prawie każdej cywilizacji i kulturze, bez trudu można je odnaleźć w Polinezji, na Syberii, w Afryce, czy Europie. (...)

Załącznik nr 3

Justyna Koźmińska

Symbolika oka w starożytnej Mezopotamii

Oko, oko! Ono jest wrogie - rola złego oka w wierzeniach dawnych i współczesnych

Jak już wspomniałam we wstępie, obawa przed złym okiem, spojrzeniem, które może wyrządzić poważne krzywdy, łączyła (i łączy) ludzi różnych kultur w różnych miejscach na świecie. W 1972 roku odbyło się w Nowym Jorku sympozjum antropologiczne dotyczące Złego Oka, na którym stwierdzono, że pierwotnym obszarem występowania tego fenomenu jest Bliski Wschód, kraje śródziemnomorskie i południowo-wschodnia Azja [Maloney 1976]. Zasugerowano również, że wierzenia związane z magiczną mocą oczu powstały na Bliskim Wschodzie wraz z ewolucją kultur rolniczo-miejskich i rozprzestrzeniły się we wszystkich kierunkach. Są one do dziś obecne zarówno w środowiskach wiejskich, jak i miejskich. Zaskakujące jest, jak niewiele różnią się od siebie skutki wywołane rzuceniem złego spojrzenia w Mezopotamii sprzed 5 tys. lat i w polskiej wsi z początku XX wieku. Są one niemal identyczne (np. skwaszenie mleka, choroba zwierząt, zagrożenie dla kobiety w ciąży), a przecież o bezpośrednim kontakcie z powodu odległości w czasie i przestrzeni nie może być mowy. Obawa przed złym okiem jest ważnym elementem wierzeń ludowych, bez względu na to, jakimi drogami się rozprzestrzeniła, czy (co jest prawdopodobniejsze) powstała niezależnie w różnych miejscach świata. Pokazuje jednocześnie, jak wiele ważnych funkcji przypisywano oczom, nie tylko czysto fizycznych, ale również nadprzyrodzonych. Szczególną uwagę zwracano na oczy w sytuacjach, kiedy komunikacja dokonująca się za ich pośrednictwem mogła okazać się niebezpieczna. Po śmierci należy zmarłemu natychmiast zamknąć oczy (chodzi o potwierdzenie przerwanej komunikacji między nim a resztą świata żywych). W ten sposób jest on umieszczony w krainie śmierci, do której droga jest blokowana właśnie przez zamknięcie nieboszczykowi oczu. Ten nakaz znany jest w wielu kulturach. Spotkać go można choćby w Biblii (Rdz 46,4). Grecy przyciskali powieki zmarłego monetami (albo wkładali mu je do ust). Oczy i usta zamykali również Rzymianie i Słowianie. Do dziś wierzy się, że oczy zmarłego trzeba dokładnie zamknąć, gdyż jego spojrzenie może pociągnąć za sobą śmierć tego, na kim się zatrzymało.

Załącznik nr 4

Szkockie wierzenia według książki „Stacja kontroli chaosu” Dominiki Materskiej

Najsłynniejszym szkockim urokiem jest niewątpliwie złe oko (evil eye) – klątwa rzucona bez słów, samym tylko spojrzeniem. Wiedźma mogła „zrobić złe oko” patrząc zarówno na innego człowieka, jak i na trzodę, a ponoć nawet na traktor. Taki wypadek miał miejsce w jednej ze szkockich wiosek w 1927 roku, kiedy to wyklinające spojrzenie wieśniaczki zepsuło maszynę rolniczą tak, że nikt jej już nie zdołał naprawić. Przed złym okiem obronić się trudno, ale jest to możliwe. Jeśli ktoś rzuci urok na krowę, to ocalić ją można jedynie zmuszając sprawcę uroku do napicia się mleka zwierzęcia. Istniały także przeciwalkęcia, które należało wypowiedzieć, gdy ktoś próbował zauroczyć nas samych – rozpoznać taki moment można dość prosto: jeśli niespodziewanie

dostaniemy napadu ziewania, to ktoś rzuca właśnie na nas czary. Inna metoda obrony przed złym okiem to zawieszanie na ścianie domostwa końskiej podkowy – koniecznie otwartymi końcami do góry, tak aby szczęście nie mogło spłynąć przez otwór, ale zostało w podkowie jak w naczyniu. Inny powód takiego właśnie przybijania podków to wiara, że jej uniesione do góry końce wyobrażają rogi szatana.

Zał. nr 5

„Król Olszyn”

Johann Wolfgang von Goethe

Tłumaczenie: Władysław Syrokomla (1856 r.).

Kto jedzie tak późno wśród nocnej zamieci?
To ojciec z dziecięciem jak gdyby wiatr leci.
Chłopczynę na rękę piastując najczulej,
Ogrzewa oddechem, do piersi go tuli.

„Mój synu, dlaczego twarz kryjesz we dłonie?”
„Czy widzisz, mój ojczu? król olszyn w tej stronie,
Król olszyn w koronie, z ogonem jak żmija!”
„To tylko, mój synu, mgła nocna się zwija”.

„Chodź do mnie, chłopczyno, zapraszam najmiej,
Pieknyymi zabawki będziem się bawili,
Chodź na brzeg, tu kwiatki kraśnieja i płoną,
A moja ci mama da suknię złoconą”.

„Mój ojczu, mój ojczu! czy widzisz te dziwa?
Król olszyn do siebie zaprasza i wzywa!”
„Nie bój się, mój synu! skąd tobie te dreszcze?
To tylko wiatr cichy po liściach szeleszcze”.

„Chodź do mnie, chłopczyno, poigrasz z rozkoszą,
Mam córki, co ciebie czekają i proszą,
Czekają na ciebie z biesiady nocnymi,
Zaśpiewasz, potańczysz, zabawisz się z nimi”.

„Mój ojczu, mój ojczu! ach, patrzaj... gdzie ciemno...
Król olszyn ma córki, chcą bawić się ze mną”.
„Nie bój się, mój synu, ja widzę to z dala.
To wierzba swe stare gałęzie rozwala”.

„Chodź do mnie, mój chłopczu dopóki masz porę.
Gdy chętnie nie przyjdiesz, toć gwałtem zabiorę”.
„Mój ojczu, mój ojczu! Ratujcie dziecinę!
Król olszyn mnie dusi... mnie słabo... ja ginę!...”

Ojcowi bolesno... on pędzi jak strzała.
Na rękach mu jęczy dziecina omdlała.
Dolata na dworzec... lecz próżna otucha!
Na rękach ojcowskich już dziecię bez ducha.

Zał. nr 6

Przypisy

1. Hasło opracowano na podstawie „Słownika Wyrazów Obcych” Wydawnictwa Europa, pod redakcją naukową prof. Ireny Kamieńskiej - Szmaj, autorzy: Mirosław Jarosz i zespół. ISBN 83-87977-08-X. Rok wydania 2001.
<http://portalwiedzy.onet.pl/116761,...ballada,haslo.html>
2. Krystyna Długosz - Kurczabowa, Uniwersytet Warszawski
3. (w:) Kopaliński W., „Słownik symboli”, Warszawa 2001, str. 272.
4. (w:) Tegoż..., „Słownik mitów i tradycji kultury”, Warszawa 2001, str. 784.
5. „Religia. Encyklopedia PWN”, pod red. T. Gadacza i B. Millerskiego, tom 7, Warszawa 2003, str. 402-403.